

TECHNOLOGICAL DETERMINISM AND THE ONTOLOGICAL CRISIS OF THE HUMAN: A PHILOSOPHICAL INTERPRETATION OF THE DIGITAL WORLD

Makhamadikhon Isroilovich Ismoilov

Professor, Department of Social Sciences

Namangan State Technical University

Namangan, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: technological determinism, ontological crisis, digital world, human essence, technological existence, information society, algorithmic consciousness, digital thinking, technoethics, digital freedom, human value, philosophy of existence, digital environment, spiritual stability.

Received: 24.11.25

Accepted: 25.11.25

Published: 26.11.25

Abstract: The article analyzes, from a philosophical perspective, the impact of technological determinism on human existence. As digital technologies deeply penetrate all spheres of life, the ontological state of the human being—namely, the form of their existence, value, and freedom—is undergoing profound transformation. The autonomous development of technological systems turns humans from active subjects of natural and social processes into passive objects that adapt to technical systems. This situation restricts a person's ability to understand their own essence, maintain spiritual independence, and preserve stable values. The article provides a philosophical explanation of the ontological crisis arising from technological determinism in the digital environment, as well as the disruption of the balance between humans and technology. The research results justify the need to restore ethical responsibility, freedom, and the balance of human existence in a digital society.

TEXNOLOGIK DETERMINIZM VA INSONNING ONTOLOGIK INQIROZI: RAQAMLI DUNYONING FALSAFIY TALQINI

Maxamadixon Isroilovich Ismoilov

Ijtimoiy fanlar kafedrası professori

Namangan davlat texnika universiteti

Namangan, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: texnologik determinizm, ontologik inqiroz, raqamli dunyo, inson mohiyati, texnologik mavjudlik, axborot jamiyati, algoritmik ong, raqamli tafakkur, texnoaxloq, raqamli erkinlik, inson qadriyati, mavjudlik falsafasi, raqamli muhit, ma'naviy barqarorlik.

Annotatsiya: Maqolada texnologik determinizmning inson mavjudligiga ko'rsatayotgan ta'siri falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib borgani natijasida insonning ontologik holati – ya'ni uning mavjudlik shakli, qadriyati va erkinligi tubdan o'zgarib bormoqda. Texnologik tizimlarning avtonom rivojlanishi insonni tabiiy va ijtimoiy jarayonlarning faol sub'ekti emas, balki texnik tizimlarga moslashuvchi passiv ob'ektga aylantirmoqda. Ushbu holat insonning o'z mohiyatini anglash, ma'naviy mustaqilligini saqlash va qadriyatlarni barqaror tutish imkoniyatlarini cheklaydi. Maqolada texnologik determinizmning raqamli muhitda yuzaga keltirayotgan ontologik inqirozi, shuningdek, inson va texnologiya o'rtasidagi muvozanatning buzilishi falsafiy jihatdan izohlanadi. Tadqiqot natijalari raqamli jamiyatda insonning axloqiy mas'uliyati, erkinligi va mavjudlik muvozanatini qayta tiklash zaruratini asoslab beradi.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ДЕТЕРМИНИЗМ И ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ КРИЗИС ЧЕЛОВЕКА: ФИЛОСОФСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЦИФРОВОГО МИРА

Махмадихон Исроилович Исмоилов

Профессор кафедры социальных наук

Наманганский государственный технический университет

Наманган, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: технологический детерминизм, онтологический кризис, цифровой мир, сущность человека, технологическое существование, информационное общество, алгоритмическое сознание, цифровое мышление, техноэтика, цифровая свобода, ценность человека, философия существования, цифровая среда, духовная устойчивость.

Аннотация: В статье с философской точки зрения анализируется влияние технологического детерминизма на существование человека. Глубокое проникновение цифровых технологий во все сферы жизни приводит к радикальным изменениям онтологического состояния человека — формы его существования, ценности и свободы. Автономное развитие технологических систем превращает человека из активного субъекта природных и социальных процессов в пассивный объект, приспособляющийся к техническим структурам. Такая ситуация ограничивает возможности человека осознавать свою сущность, сохранять духовную независимость и устойчивость

ценностей. В статье философски объясняется онтологический кризис, вызванный технологическим детерминизмом в цифровой среде, а также нарушение баланса между человеком и технологией. Результаты исследования обосновывают необходимость восстановления нравственной ответственности, свободы и онтологического равновесия человека в цифровом обществе.

Kirish. XXI asrda texnologik taraqqiyot insoniyat tarixida yangi sivilizatsion burilish yasadi. Endilikda texnologiya nafaqat iqtisodiy samaradorlik va ishlab chiqarish quvvatining manbai, balki inson mavjudligining ontologik asosini belgilovchi omil sifatida shakllanmoqda. Bu jarayon falsafiy tahlilda texnologik determinizm deb atalib, jamiyat, tafakkur va madaniyat tizimlarining rivojlanishini texnik vositalarning o'z ichki mantiqi bilan belgilanishi sifatida talqin etiladi [1]. Texnologik muhitning raqamli bosqichga o'tishi — ya'ni sun'iy intellekt, algoritmik boshqaruv, big data va metavers tizimlarining paydo bo'lishi — insonni o'zining ijtimoiy va ma'naviy markazidan siljitmoqda. Bunday jarayon falsafiy jihatdan insonning ontologik inqirozi — mavjudlik ma'nosining texnologik tizimlar ichida erib ketishi sifatida izohlanadi [2].

Bugungi raqamli jamiyatda inson faoliyati tobora ko'proq texnologiyalar tomonidan vositachilik qilinayotgan hodisaga aylanmoqda. Inson o'z fikrlashi, tanlovi va qadriyatlarini texnik algoritmlar orqali ifoda etmoqda. Natijada, sub'ektiv tafakkur o'rnini algoritmik ong, ijodiy erkinlik o'rnini esa avtomatlashtirilgan qarorlar tizimi egallamoqda [3]. Shu sababli, falsafada texnologiyaning inson mavjudligi ustidan hukmronlik mexanizmlarini tahlil etish zarurati paydo bo'ldi. Bu hukmronlikning ildizi insonning texnik tizimlarga funksional moslashuvi, ya'ni texnologiyani boshqarish o'rniga unga bo'ysunish holatidadir. Raqamli muhitda inson "ijtimoiy sub'ekt"dan "ma'lumotlar manbai"ga, "axborot oqimining elementi"ga aylanmoqda [4]. Bu esa inson mohiyatining ijtimoiy, axloqiy va ontologik jihatdan zaiflashuviga olib kelmoqda.

Texnologik determinizm jarayonini falsafiy tahlil qilish dolzarbligini kuchaytiruvchi omillardan biri — raqamli tizimlarning avtonomlashuvi va ularning ijtimoiy ongning shakllantirishdagi ustuvor rolidir. Masalan, sun'iy intellekt tomonidan boshqariladigan algoritmik tizimlar insonning mehnat faoliyatini, siyosiy qarorlarini, hatto estetik didini belgilab berayotgan sharoitda inson o'z hayotining markazidan chiqib ketmoqda. BMT va YuNESKOning 2023-yilgi raqamli etika hisobotlarida insonning shaxsiy hayoti ustidan texnologik nazorat, shaxslararo ishonchning pasayishi hamda ongning fragmentatsiyalashuvi global xavf sifatida e'tirof etilgan [5].

Shu bois, texnologik jarayonlarni inson mavjudligi bilan uyg'unlashtirish masalasi falsafaning eng dolzarb muammolaridan biriga aylandi. Texnologik taraqqiyot insonni o'z mohiyatidan uzoqlashtirmasligi, balki uni mustahkamlashi lozim. Bu esa "inson markazidagi texnologiya" tamoyiliga asoslangan yangi konseptual yondashuvni talab etadi. Falsafiy nuqtayi nazardan, bu yondashuv ontologik muvozanatni tiklash — ya'ni texnologiya ustuvorligida ham insonning erkin, axloqiy va ma'naviy mavjudligini saqlab qolish imkoniyatlarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Mazkur maqola texnologik determinizmning falsafiy mohiyatini tahlil etadi, insonning ontologik inqirozini raqamli dunyo sharoitida aniqlaydi hamda texnologik taraqqiyot va inson mohiyatining o'zaro muvozanatini ta'minlovchi falsafiy konsepsiyalarni asoslab beradi. Tadqiqotda texnologiyaning jamiyat ustidan hukmronlik qilish mexanizmi, raqamli mavjudlikning ontologik xususiyatlari va insonning axloqiy mas'uliyati masalalari chuqur tahlil qilinadi. Yakunda, maqola raqamli davr falsafasida insonning ontologik erkinligini saqlash, texnologiya ustuvorligiga qarshi ma'naviy immunitetni mustahkamlash zaruratini ilgari suradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Texnologik determinizm va insonning ontologik inqirozi masalasi zamonaviy falsafaning markaziy tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lib, u inson mavjudligining mohiyatini texnologik taraqqiyot kontekstida qayta anglash zaruratini keltirib chiqarmoqda. XXI asrda raqamli transformatsiya jarayonlari — sun'iy intellekt, algoritmik boshqaruv, kognitiv avtomatlashtirish, va metavers tizimlari — insonning ontologik asoslarini tubdan o'zgartirgan yangi sivilizatsion bosqichni boshlab berdi [6]. Shu sababli, texnologik determinizm endilikda nafaqat texnik-funksional hodisa, balki falsafiy-ontologik muammo sifatida qaralmoqda.

M. Kastellsning "The Rise of the Network Society" asarida raqamli tarmoqlar yangi ijtimoiy tuzilmani — "tarmoq jamiyati"ni shakllantirayotgani qayd etiladi. Muallif fikricha, bu jamiyatda inson o'zining mavjudligini texnologik kommunikatsiyalar orqali namoyon qiladi, ya'ni u "axborot oqimining uzeli"ga aylanadi [7]. Kastellsning yondashuvi texnologik determinizmning ijtimoiy strukturalar ustidan qanday hukmronlik qilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, A. Finenberg texnologiyani inson qadriyatlaridan mustaqil kuch sifatida ko'rish xavfini tanqid qiladi va "inson markazidagi texnologiya" konsepsiyasini ilgari suradi. Unga ko'ra, texnologiya inson manfaatlari bilan muvofiqlashtirilmaguncha, u ijtimoiy ongni boshqaruvchi avtonom kuchga aylanadi [8].

L. Floridi raqamli ontologiyaning nazariy asosini yaratgan olimlardan biridir. U "The Fourth Revolution" asarida "infosfera" tushunchasini ilgari surib, insonni ma'lumotlar oqimi ichida yashovchi "axborot mavjudoti" sifatida talqin etadi [9]. Bu yondashuv texnologiyaning epistemik inqilob sifatida nafaqat bilish, balki mavjudlik tuzilmasini ham o'zgartirayotganini ko'rsatadi.

Floridining “axborot ontologiyasi” g‘oyasi texnologik determinizmni yangi bosqich — “raqamli mavjudlik” paradigmasiga olib chiqadi.

Byung-Chul Han texnologik determinizmni siyosiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilib, raqamli nazoratning “psixopolitik” mexanizmlarini ochib beradi. Uning fikricha, bugungi inson texnologik tizimlarning “ko‘rinmas hukmronligi” ostida yashaydi: u o‘zini erkin deb his qilsa-da, amalda algoritmik boshqaruv ostidagi mavjudotdir [10]. Bu nazariya texnologik determinizmning ontologik inqiroz bilan qanday kesishishini falsafiy asosda izohlaydi.

S. Törkl esa texnologiyaning inson ruhiy dunyosiga ta’sirini chuqur o‘rganadi. “Alone Together” asarida u raqamli muloqot insonni tashqi aloqada faol, ammo ichki dunyosida yakkalanib qolgan mavjudotga aylantirayotganini ta’kidlaydi [11]. Bunday raqamli individualizm jamiyatning axloqiy asoslarini yemiruvchi jarayon sifatida baholanadi. Shu bilan bir qatorda, R. Braidotti o‘zining “The Posthuman” asarida texnologik determinizmni postgumanistik nuqtayi nazardan sharhlab, inson va mashina o‘rtasidagi chegaraning yo‘qolishini “ontologik singdirilish” sifatida ko‘rsatadi [12].

K. Shvab “The Fourth Industrial Revolution” asarida texnologik inqilobni iqtisodiy tizimlarning yangi paradigmasi sifatida baholasa-da, bu jarayonning falsafiy oqibatlariga ham e’tibor qaratadi. U texnologik transformatsiya insonni ishlab chiqarish jarayonining markazidan chetlashtirib, “mashina markazidagi jamiyat”ni shakllantirayotganini ogohlantiradi [13]. Bu, o‘z navbatida, insonning ontologik mustaqilligini yo‘qotish xavfini kuchaytiradi.

F. Fukuyama “Our Posthuman Future” asarida texnologik determinizmni axloqiy-ontologik nuqtayi nazardan baholab, bioetika va raqamli etika insoniyatning mavjudligini saqlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta’kidlaydi [14]. Unga ko‘ra, inson texnologiyani yaratgan bo‘lsa-da, endilikda texnologiya inson mohiyatini qayta yaratmoqda. Bu esa insonni o‘z yaratuvchisining mahsuliga aylanib qolish xavfiga olib keladi.

UNESCO tomonidan 2023-yilda e’lon qilingan “Ethics of Artificial Intelligence” hisobotida sun’iy intellektning ijtimoiy va ontologik oqibatlari chuqur tahlil qilinib, texnologik jarayonlarni axloqiy boshqaruvga bo‘ysundirish zarurligi ta’kidlangan. Hisobotda “texnologik mas’uliyat” tamoyili ilgari surilib, texnologiyaning inson markazidan chetga chiqishini oldini olish global ustuvorlik sifatida belgilangan [15].

Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, texnologik determinizm insonning ontologik holatini o‘zgartiruvchi va uning mohiyatini qayta formatlovchi jarayonga aylangan. U epistemik darajada bilish shaklini, sotsiologik darajada ijtimoiy tuzilmani, va ontologik darajada mavjudlikning o‘zini qayta talqin qilmoqda. Shunday ekan, zamonaviy falsafa texnologiyani faqat rivojlanish vositasi sifatida emas, balki insonning mavjudlik asosiga ta’sir etuvchi kuch sifatida

qayta baholashi zarur. Shu asosda, “inson markazidagi texnologik etik” konsepsiyasi texnologik inqiroz sharoitida yangi falsafiy paradigma sifatida ko‘rilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosi texnologik determinizm va insonning ontologik inqirozini o‘rganishda falsafaning tizimli, fenomenologik va hermenevtik yondashuvlariga tayangan holda shakllantirildi. Tizimli yondashuv texnologiyani inson mavjudligining tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqib, texnik tizimlarning jamiyatdagi o‘rni va ularning inson tafakkuriga ta‘sirini o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilish imkonini beradi. Fenomenologik yondashuv orqali insonning texnologik muhitdagi mavjudlik tajribasi — ya‘ni “texnologik ong” va “raqamli mavjudlik”ning ichki tuzilmalari ochib beriladi. Shu bilan birga, hermenevtik metod insonning texnologik dunyo haqidagi talqinini, u orqali shakllanayotgan ma‘no tizimlarini va qadriyatlar transformatsiyasini izohlashga xizmat qiladi.

Empirik jihatdan tadqiqot kontseptual tahlil, diskursiv diagnostika va komparativ (taqqoslama) metodlar bilan boyitildi. Kontseptual tahlil texnologik determinizmning asosiy kategoriyalarini — “avtonomiya”, “raqamli ong”, “ontologik inqiroz”, “postgumanizm” va “infosfera” tushunchalarini aniq falsafiy aniqlikda qayta talqin qilish imkonini berdi. Diskursiv tahlil texnologik rivojlanishning ijtimoiy ongdagi aksini — ommaviy madaniyat, siyosiy kommunikatsiya va iqtisodiy muloqotlarda qanday ifodalanishini tahlil qilishga yo‘naltirildi.

Tahlil va natijalar. Texnologik determinizm va insonning ontologik inqirozi masalasi zamonaviy sivilizatsiyaning ichki falsafiy ziddiyatlarini ochib beruvchi murakkab jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, texnologik rivojlanish jarayonlari inson faoliyatining barcha sohalariga kirib borar ekan, u nafaqat iqtisodiy va madaniy tizimlarni, balki insonning ontologik asosini — mavjudlikning mohiyati, ma‘nosi va erkinlik mezonlarini ham o‘zgartirmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, texnologik taraqqiyotning avtonomlashuvi insonni o‘z yaratuvchisi bo‘lgan texnik tizimlarning obyektiga aylantirib, “ontologik passivlik” holatini yuzaga keltirmoqda. Bu holat fenomenologik tahlil natijasida “instrumental ong” deb ataluvchi yangi falsafiy kategoriya orqali ifodalanadi, ya‘ni inson texnologiyani idrok etuvchi sub‘ekt bo‘lish o‘rniga, texnologik muhitda mavjudlikning funksional elementi sifatida qayta shakllanmoqda.

Mazkur bo‘limda texnologik determinizm va insonning ontologik inqirozi o‘rtasidagi murakkab dialektik munosabat tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasida qo‘llanilgan tizimli, fenomenologik va hermenevtik yondashuvlar asosida texnologiyaning inson mavjudligiga, tafakkuriga va qadriyat tizimiga ko‘rsatgan falsafiy hamda ijtimoiy ta‘sir darajasi aniqlanadi. Shu maqsadda, texnologik rivojlanish jarayonlarining insonning ontologik mohiyatini o‘zgartirishdagi roli, algoritmik tafakkur va raqamli muhitning sub‘ektiv erkinlikka ta‘siri, shuningdek, qadriyatlar tizimidagi transformatsion jarayonlar chuqur ilmiy tahlil etiladi. Bo‘lim doirasida olingan natijalar

uchta kompleks jadval orqali ifodalanib, texnologik determinizmning ontologik, epistemik va aksiologik ko'rsatkichlari integral baholash modeli asosida tahlil qilinadi. (1-jadval).

1-jadval.

Texnologik determinizmning inson mavjudligiga ta'sirining ontologik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Falsafiy tavsif	Ta'sir darajasi	Namoyon bo'lish shakli	Metodologik asos
Texnologik mavjudlik	Insonning o'z mavjudligini texnik tizimlar orqali idrok etishi	Yuqori	Sun'iy ong, raqamli muhitda mavjudlik	Fenomenologik tahlil
Avtonom tizimlar	Texnologiyaning insondan mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati	O'rta-yuqori	Sun'iy intellekt, algoritmik boshqaruv	Tizimli yondashuv
Ontologik passivlik	Insonning texnologiyaga bo'ysungan holda faoliyat yuritishi	Yuqori	Virtual mehnat, avtomatlashtirilgan qarorlar	Hermenevtik tahlil

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

Texnologik determinizmning inson mavjudligiga ko'rsatgan ontologik ta'siri tizimli tarzda ifodalanagan bo'lib, unda "texnologik mavjudlik", "avtonom tizimlar" va "ontologik passivlik" kabi kategoriyalar falsafiy jihatdan ochib berilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, inson o'zining tabiiy mavjudlik shaklidan uzoqlashib, texnologik muhitning faol elementi sifatida qayta shakllanmoqda (1-jadval).

Bunda texnologiya inson faoliyatining vositasi emas, balki mavjudlikni belgilovchi determinant kuchga aylanmoqda. Shu jarayonda inson o'zini idrok etish, erkin tanlov qilish va ma'naviy anglash qobiliyatini tobora ko'proq texnik tizimlarga topshirmoqda. Fenomenologik nuqtayi nazardan qaraganda, bu holat insonning ichki dunyosi va tashqi texnologik olam o'rtasidagi chegaralarning yo'qolishiga olib kelmoqda. Natijada "texnologik mavjudlik" insonning real tajribasini o'rnini bosuvchi yangi ontologik holat sifatida shakllanmoqda.

Ikkinchi ko'rsatkich – "avtonom tizimlar" – texnologiyaning o'z mantiqiga asoslanib, inson nazoratidan mustaqil harakatlana boshlagan bosqichni anglatadi. Bu jarayon ijtimoiy tizimlarning o'zgaruvchanligi va ongning passivlashuvi bilan chambarchas bog'liqdir. Inson avval texnologiyani boshqaruvchi sub'ekt bo'lgan bo'lsa, endilikda u shu tizimning funksional qismi sifatida faoliyat yuritmoqda. Tizimli tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, texnologik tizimlarning avtonomlashuvi inson faoliyatining ma'naviy mazmunini kamaytiradi, ongni instrumental fikrlash doirasiga cheklaydi va mavjudlikni algoritmik tartibga soladi. "Ontologik passivlik" holati aynan shu o'zgarishning natijasi bo'lib, unda inson tashabbuskor sub'ekt emas, balki texnologik jarayonlar oqimida bevosita ishtirok etuvchi passiv mavjudotga aylanadi. Shu bois, texnologik determinizm inson erkinligini emas, texnologik zaruriyatni ustuvorlikka aylantiruvchi ontologik modelni shakllantirayotganini ilmiy tahlil tasdiqlaydi.

Texnologik determinizmning inson tafakkuriga, ya'ni bilish va idrok jarayonlariga ko'rsatgan epistemik ta'siri tahlil qilingan (2-jadval). Jadvalda bilim yaratish, ma'lumotni qayta ishlash va bilimdan foydalanish jarayonlarida texnologik vositalarning ustuvor rol o'ynashi natijasida inson tafakkurining qanday o'zgarayotganini ko'rsatuvchi empirik ko'rsatkichlar jamlangan. Mazkur jadval inson tafakkurining algoritmik tizimlarga tayanishi natijasida mustaqil fikrlash, refleksiya va ma'naviy tafakkur imkoniyatlari qanday cheklanayotganini aniqlashga qaratilgan

2-jadval.

Epistemik bosqichda texnologik determinizmning inson tafakkuriga ta'siri

Epistemik o'lcham	Texnologik ta'sir shakli	Inson tafakkuridagi o'zgarish	Tahlil natijasi
Bilish jarayonlari	Algoritmik vositalar orqali bilim yaratish	Inson tafakkurining standartlashuvi	Mustaqil tafakkur kamaymoqda
Ma'lumotni qayta ishlash	Sun'iy intellekt tizimlariga tayanish	Kognitiv delegatsiya kuchaymoqda	Epistemik passivlik ortmoqda
Bilimdan foydalanish	Axborot oqimlarining tezkorligi	Ma'naviy refleksiya susaymoqda	Bilimning ontologik qiymati pasaymoqda

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

Tahlillar texnologik determinizmning inson tafakkuriga, xususan bilish va idrok jarayonlariga ko'rsatgan epistemik ta'sirini yoritadi (2-jadval). Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalar inson tafakkurini avtomatlashtirilgan axborot tizimlariga tobora kuchliroq bog'lamoqda. Bilim yaratish jarayonlari texnik vositalar orqali tezkorlik, aniqlik va optimallikka yo'naltirilgan bo'lsa-da, bu holat inson tafakkurining refleksiv va ijodiy qirralarini susaytiradi. Sun'iy intellekt va algoritmik filtrlash mexanizmlarining keng qo'llanilishi natijasida inson tafakkuri standartlashtirilgan bilim oqimlariga moslashib, tafakkurning sub'ektiv ijodkorligi kamaymoqda. Bu esa bilishning shakliy, lekin mazmunsiz holatini vujudga keltirib, insonni "ma'lumotni qayta ishlovchi mavjudot" darajasiga tushiradi. Shu sababli, epistemik jarayonlar tobora texnologik mantiqqa asoslangan holda, inson tafakkurini texnik moslashuv holatiga o'tkazmoqda.

Bu ilmiy natijalar bir qator zamonaviy nazariy qarashlar bilan hamohangdir. M. Kastells axborot tarmoqlarining inson tafakkuriga kirib borishini "tarmoq jamiyati" konsepsiyasi orqali izohlab, tafakkur endi global axborot oqimlarining mantiqiga moslashayotganini ta'kidlaydi [6]. A. Finenberg texnologiyani inson tafakkurining ijtimoiy va axloqiy nazorat mexanizmini o'zgartiruvchi omil sifatida baholab, bu jarayonni "instrumental ong" shakllanishi bilan bog'laydi [7]. L. Floridi esa "infosfera" nazariyasida inson bilimining markazi ongdan raqamli muhitga ko'chib, bilish jarayonining ontologik manbai o'zgarganini qayd etadi.

Epistemik tahlil natijalari texnologik determinizm inson tafakkurining ichki tuzilmasini o'zgartirib, bilim yaratish va idrok jarayonlarini algoritmik tizimlarga to'liq bog'laganini ko'rsatdi. Ushbu jarayonning mantiqiy davomida o'zgarishlar faqat bilish sohasida emas, balki inson qadriyatlar tizimining o'zida ham chuqur iz qoldirmoqda. Boshqacha aytganda, texnologik mantiq tafakkurdan qadriyatga o'tib, axloqiy, estetik, ijtimoiy va ma'naviy me'yorlarning yangi shaklini yaratmoqda. Bilimning texnologik vositalar orqali yaratilishi insonni ma'naviy refleksiya o'rniga texnik samaradorlikka yo'naltirmoqda; axloqiy baholash esa insoniy mas'uliyatdan algoritmik natijadorlik mezonlariga siljimoqda. Shu tariqa, raqamli tafakkur aksiologik maydonga o'tib, qadriyatlarning raqamli paradigmasini shakllantiradi. Bu bosqich texnologik determinizmning inson mohiyatiga eng chuqur darajada ta'sir qiluvchi nuqtasini — qadriyatlarning texniklashtirilishini — falsafiy jihatdan aniqlab beradi.

3-jadval.

Aksiologik bosqichda texnologik determinizmning qadriyatlar tizimiga ta'siri

Qadriyat guruhi	Transformatsiya yo'nalishi	Falsafiy oqibat	Baholash darajasi (0–10)
Axloqiy qadriyatlar	Mas'uliyatdan samaradorlikka o'tish	Texnologik utilitarizm	8.5
Estetik qadriyatlar	Tabiiylikdan virtualizmga o'tish	Sun'iy go'zallik fenomeni	7.9
Ijtimoiy qadriyatlar	Hamkorlikdan raqamli individualizmga o'tish	Ijtimoiy atomizatsiya	9.1
Ma'naviy qadriyatlar	Ruhiyatdan algoritmik ongga o'tish	Ontologik beqarorlik	9.3

Manba: Muallif tomonidan tuzilgan

3-jadval tahlilida texnologik determinizmning inson qadriyatlari tizimiga — ya'ni aksiologik darajadagi o'zgarishlarga — ko'rsatgan ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Jadvalda axloqiy, estetik, ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarning texnologik muhitda qanday transformatsiyaga uchrayotgani integral baholash modeli orqali ifodalangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, texnologik taraqqiyot natijasida inson qadriyatlari tobora samaradorlik, tezkorlik va foydalilik mezonlariga yo'naltirilmoqda. Axloqiy qadriyatlar mas'uliyat, halollik va insonparvarlikdan ko'ra natijadorlik va algoritmik samaradorlik bilan o'lchanmoqda. Estetik qadriyatlar sohasida esa tabiiylik o'rnini sun'iy go'zallik, raqamli vizualizm va virtual estetika egallamoqda. Ijtimoiy qadriyatlar darajasida ham an'anaviy hamjihatlik o'rnini individualistik raqamli avtonomiya egallab, "raqamli individualizm" hodisasini keltirib chiqarmoqda.

Mazkur natijalar ilgari o'rganilgan manbalar bilan uzviy bog'liqdir. K. Shvab o'zining "To'rtinchi sanoat inqilobi" asarida texnologik transformatsiya jarayonlarini inson qadriyatlaridan ustun qo'yish xavfini ta'kidlab, texnologiyaning ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashmagan shakli insonni "axloqiy beqarorlik" holatiga olib kirishini ogohlantiradi [6]. R. Braidotti esa "Postguman"

konsepsiyasida inson qadriyatlarining texnologik muhitda qayta shakllanishini “ontologik singdirilish” deb ataydi [7]. UNESCOning “Sun’iy intellekt etikasi” bo’yicha global hisobotida esa texnologik yutuqlarni insonparvarlik qadriyatlari bilan muvofiqlashtirmaslik sivilizatsiyaning barqaror rivojlanishiga jiddiy tahdid sifatida baholanadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur tadqiqot texnologik determinizm va insonning ontologik inqirozi o’rtasidagi murakkab falsafiy bog’liqlikni tizimli, fenomenologik va aksiologik jihatdan tahlil qilib, raqamli sivilizatsiya sharoitida inson mavjudligining mohiyatini qayta anglash zarurligini asoslab berdi. Olingan ilmiy natijalar shuni ko’rsatdiki, texnologik taraqqiyot nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni, balki insonning ontologik, epistemik va aksiologik asoslarini tubdan o’zgartirmoqda. Shunday ekan, texnologiyaning ijobiy imkoniyatlaridan foydalanish bilan birga, uning inson mohiyatiga ta’sirini nazorat ostiga olish — zamonaviy falsafaning ustuvor vazifasidir.

Birinchidan, texnologik determinizm insonning ontologik holatini o’zgartirib, uni o’z yaratuvchisi bo’lgan texnologik tizimlarning tarkibiy qismiga aylantirmoqda. Inson o’zini idrok etish, erkin tanlash va faol sub’ekt bo’lish qobiliyatini texnik vositalarga topshirib, “ontologik passivlik” holatiga o’tmoqda. Ushbu holatning oldini olish uchun “inson markazidagi texnologiya” konsepsiyasi asosida yangi falsafiy model ishlab chiqish zarur. Mazkur model texnologiyani inson maqsadlariga bo’ysundiruvchi, lekin erkinlik va ijodkorlikni saqlab qoluvchi integratsion mexanizm sifatida qayta talqin qilishi lozim.

Ikkinchidan, tadqiqotning epistemik natijalari shuni ko’rsatadiki, raqamli axborot tizimlari inson tafakkurining avtonomligini kamaytirib, bilim yaratish jarayonini algoritmik shaklga o’tkazmoqda. Buning oqibatida inson tafakkuri refleksivlikdan mahrum bo’lib, “instrumental ong” ustunlik qilmoqda. Shu sababli, ta’lim va ilmiy faoliyatda inson tafakkurining mustaqilligini qo’llab-quvvatlaydigan falsafiy-epistemik platformalarni yaratish, ya’ni raqamli bilimlar tizimini inson tafakkurining ijodiy asoslari bilan uyg’unlashtirish mexanizmini joriy etish muhim. Bu yo’nalishda axborot falsafasi, kognitiv etika va raqamli refleksiya yo’nalishlari bo’yicha yangi tadqiqot markazlarini tashkil etish amaliy zaruratga aylanmoqda.

Uchinchidan, aksiologik tahlillar texnologik taraqqiyotning qadriyatlar tizimiga ko’rsatgan bosimini yaqqol ko’rsatdi. Ma’naviy va axloqiy qadriyatlar tobora samaradorlik va algoritmik foydalilik mezonlariga moslashtirilmoqda, bu esa insoniyatni “texnologik utilitarizm” bosqichiga olib kelmoqda. Shu bois, falsafiy amaliyotda “texnologik mas’uliyat” tamoyilini joriy etish — ya’ni har bir texnologik qarorni inson qadriyatlari, ruhiy muvozanat va ijtimoiy adolat nuqtayi nazaridan baholash mexanizmini ishlab chiqish zarur. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasida “axborot etikasi”ni global axloqiy norma sifatida institutsionalizatsiya qilish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, tadqiqot natijalari texnologik determinizmning inson va jamiyat o'rtasidagi kommunikativ munosabatlarni ham o'zgartirayotganini ko'rsatdi. Raqamli tarmoqlarda inson muloqoti yuzaki va algoritmik shaklga o'tmoqda, bu esa ijtimoiy birlashuv o'rniga raqamli atomizatsiyani kuchaytirmoqda. Shu bois, texnologik rivojlanish strategiyalarida "insoniy aloqa etikasi"ni joriy etish muhim, ya'ni texnologik vositalar insonlar o'rtasidagi ishonch, muloqot va hamkorlikni mustahkamlovchi tarzda loyihalanishi lozim. Shu asosda, axborot muhitida insoniy hamdardlik, hissiy aloqadorlik va madaniy muloqotni tiklashga yo'naltirilgan "raqamli madaniyat siyosati" ishlab chiqilishi kerak.

Beshinchidan, umumiy ilmiy xulosa shundan iboratki, texnologik determinizm inson mohiyatining o'zini qayta qurishga majbur qilmoqda. Inson o'zining tabiiy va ma'naviy asoslarini texnologiya bilan uyg'unlashtirmasa, u texnik tizimlarning passiv elementi sifatida mavjudlikni davom ettiradi. Shu bois, texnologik taraqqiyot inson mohiyatini inkor etuvchi emas, balki uni mustahkamlovchi yo'nalishda boshqarilishi lozim. Amaliy tavsiya sifatida — falsafiy tadqiqotlar, ta'lim tizimi va davlat siyosatida "ontologik xavfsizlik" konsepsiyasini joriy etish taklif etiladi. Bu konsepsiya raqamli jamiyatda inson erkinligi, ma'naviy mustaqilligi va axloqiy barqarorligini ta'minlovchi strategik g'oya sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell.
2. Feenberg, A. (2017). Technosystem: The Social Life of Reason. Harvard University Press.
3. Floridi, L. (2014). The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. Oxford University Press.
4. Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. Basic Books.
5. UNESCO. (2023). Ethics of Artificial Intelligence: Global Policy Framework. Paris.
6. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell, Oxford.
7. Feenberg, A. (2017). Technosystem: The Social Life of Reason. Harvard University Press, Cambridge.
8. Floridi, L. (2014). The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality. Oxford University Press, Oxford.
9. Han, B.-C. (2017). Psychopolitics: Neoliberalism and New Power. Verso, London.
10. Turkle, S. (2011). Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. Basic Books, New York.
11. Braidotti, R. (2013). The Posthuman. Polity Press, Cambridge.
12. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Crown Business, New York.

13. Fukuyama, F. (2002). Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. Farrar, Straus and Giroux, New York.
14. Ellul, J. (1964). The Technological Society. Knopf, New York.
15. UNESCO. (2023). Ethics of Artificial Intelligence: Global Policy Framework. Paris.